

Salvatore Settis: Η αιωνιότητα των ερειπίων

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Ζώντας ανάμεσα στα ερείπια

<https://epopteia.gr/144/salvatore-settis-aiwniotita-twn-erepiwn/>

Από *Το Μέλλον του “κλασικού”*, μετφρ. Αντρέας Γιακουμακάτος, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2006

Η εναλλασσόμενη και περιοδική αναφορά στις μορφές του “κλασικού”, τόσο για την κατανόηση του παρελθόντος όσο και σε σχέση με το παρόν, που είδαμε να αναπτύσσεται σε πλήθος παραλλαγών από τότε που ο ίδιος ο ελληνικός πολιτισμός συγκρότησε την υπόστασή του υποστηρίζοντας και καλλιεργώντας τη λατρεία του παρελθόντος, αποτελεί η ίδια ένα ιστορικό χαρακτηριστικό τόσο ιδιαίτερο ώστε ο Ernst Howald (*Die Kultur der Antike, 1948 – Ο πολιτισμός της Αρχαιότητας*) έφτασε να προσδιορίσει την αναγέννηση του “κλασικού” ως μια “ρυθμική μορφή” της ευρωπαϊκής πολιτισμικής ιστορίας. Η διάγνωση του Howald, που διακρίνει ως αντιπροσωπευτικό της πολιτισμικής μας μνήμης όχι μόνο, και όχι τόσο, το “κλασικό” όσο την απολύτως αναπόφευκτη κυκλική επιστροφή του, ανοίγει μια σημαντική ερμηνευτική κατεύθυνση, αλλά θέτει αμέσως και ένα ερώτημα: αν, δηλαδή, αυτή η “ρυθμική μορφή” είναι πράγματι χαρακτηριστική της δυτικής παράδοσης και γιατί. Το ζήτημα αυτό διασταυρώνεται με ένα άλλο• τη σχέση με τα ακρωτηριασμένα μνημεία της αρχαιότητας, εκείνα τα ίδια που με την αναπότρεπτη παρακμή τους τεκμηριώνουν το τέλος της, αλλά την ίδια στιγμή καθιστούν τα ίχνη της παρόντα και επικείμενα, μαρτυρούν δηλαδή τον θάνατο και ταυτόχρονα προαναγγέλλουν την αναγέννησή της. Με αυτήν την έννοια, τα ερείπια είναι την ίδια στιγμή μια ισχυρή μεταφορική επιτομή και μια απτή μαρτυρία όχι μόνο του νεκρού αρχαίου κόσμου αλλά και της περιοδικής και ρυθμικής του ανάτασης σε μια νέα ζωή. Γι’ αυτό η αίσθηση των ερειπίων, η οποία είναι τόσο κεντρική στην ευρωπαϊκή πολιτισμική μνήμη από τον Μεσαίωνα ως τις μέρες μας, μπορεί να χρησιμοποιηθεί

πειραματικά σε αυτό το πλαίσιο σαν ένα είδος δοκιμής.

Σύμφωνα με τη δυτική παράδοση τα ερείπια σηματοδοτούν την ίδια στιγμή μιαν απουσία και μια παρουσία: δείχνουν, συνιστούν μάλιστα, μια τομή μεταξύ του ορατού και του αόρατου. Αυτό που δεν είναι ορατό (ή είναι απόν) αναδεικνύεται από τον κατακερματισμό των ερειπίων, από τον “ανώφελο” και κάποτε ακατανόητο χαρακτήρα τους, από την απώλεια της λειτουργικότητάς τους (ή τουλάχιστον της αρχικής). Αλλά η πεισματική, ορατή παρουσία τους μαρτυρεί, υπερβαίνοντας σαφώς την απώλεια της λειτουργικής τους αξίας, τη διάρκεια και ακόμη περισσότερο την αιωνιότητα των ερειπίων, τη νίκη τους επί της αθεράπευτης ροής του χρόνου. Η φράση που αποδίδεται στον Βέδα [σημ. μτφρ. Βέδας ο Αιδέσιμος (672-735). Αγγλοσάξονας Βενεδικτίνος μοναχός, ποιητής, θεολόγος και ιστορικός.] «όσο θα υπάρχει το Κολοσσαίο θα υπάρχει η Ρώμη• και όσο θα υπάρχει η Ρώμη θα υπάρχει ο κόσμος», δεν αναφέρεται στο Κολοσσαίο τη στιγμή της μεγάλης ακμής του, τόπο θαυμάτων για χιλιάδες θεατές, αλλά ήδη (όπως σήμερα) σε ένα γιγαντιαίο ερείπιο που συνεχίζει να πεθαίνει κάθε στιγμή, και όμως ζει ακόμη. Όχι μόνο επειδή προκαλούν τον χρόνο, αλλά εξαιτίας των σκέψεων και των αντιδράσεων που ενεργοποιούν, τα ερείπια μπορούν να κατανοηθούν και να νομιμοποιηθούν στη νέα τους κατάσταση η οποία κωδικοποιείται ως τέτοια: ως ερείπια, δηλαδή.

Σύμφωνα με τη διάσημη φράση του Σατωμπριάν από *Το πνεύμα του Χριστιανισμού* (*Génie du Christianisme*, 1802), «όλοι οι άνθρωποι έχουν μια κρυφή έλξη για τα ερείπια», εξαιτίας της αίσθησης του υπέροχου που αναδύεται από την αντίθεση μεταξύ

της δικής μας ανθρώπινης συνθήκης και της πτώσης των μεγάλων αυτοκρατοριών που τα ερείπια μαρτυρούν και αποκαλύπτουν. Αλλά ίσως ο Σατωμπριάν είχε άδικο: η συγκεκριμένη έλξη και το συναίσθημα συνιστούν μάλλον μια ιδιαιτερότητα της ευρωπαϊκής πολιτισμικής παράδοσης. Ίσως τα ερείπια, σύμβολα ενός παρελθόντος που έχει δύσει αλλά που είναι ακόμη παρόν, συνδέονται στενά με την ακολουθία των μεγάλων και μικρών αναγεννήσεων, με την περιοδική ανάπαυση και ανάταση της αρχαιότητας, με τον θάνατο και την αναγέννησή της. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτή η ιδιαιτερότητα (αν πρόκειται για τέτοια) έχει την έσχατη ρίζα της σε ένα γεγονός που σημάδεψε με ανεξίτηλη δύναμη την ιστορία και την πολιτισμική μνήμη αυτού που αποκαλούμε Δύση: την απότομη, τραυματική ρήξη που προκλήθηκε από την πτώση της Ρώμης. Αν θυμηθούμε τον τελευταίο αυτοκράτορα του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους, τον Ρωμύλο Αυγουστίλο, και τη χρονολογία 476 μ.Χ., χρονολογία μοιραία μόνο για τα εγχειρίδια, εκείνο υπήρξε πραγματικά, όπως έλεγε ο Arnaldo Momigliano, το «αθόρυβο τέλος μιας αυτοκρατορίας». Η αργή πορεία όμως αυτού του τέλους, η μακρά αγωνία που είχε ξεκινήσει πριν από αιώνες, προκάλεσε στο σύνολό της μια δραστική ρήξη της συνέχειας: τη λίγο πολύ ταυτόχρονη (και οριστική) κατάρρευση μιας θρησκείας, ενός τρόπου οργάνωσης του κράτους και του χώρου και μιας κοινωνίας με τα δικά της πρότυπα πολιτισμού και συμπεριφοράς, με τους θεσμούς της, με τις αξίες της• τέλος, την ουσιαστική συγχώνευση των στοιχείων που επιβίωσαν με ιδέες, αξίες και μνήμες ιουδαϊκο-χριστιανικής προέλευσης. Παρά το γεγονός ότι στην ιστορία κάθε λαού απαντώνται πολλές ρήξεις και ασυνέχειες, κάτι ανάλογο (ακόμη και ως προς το μέγεθος και την έκταση) που να συγκρίνεται με το “τέλος του αρχαίου κόσμου” δεν συνέβη ποτέ σε άλλες μεγάλες πολιτισμικές παραδόσεις, όπως αυτές της Ινδίας, της Κίνας και της Ιαπωνίας. [...]

Στη δυτική παράδοση, επίσης, η φύση διαδραματίζει ένα θεμελιώδη ρόλο στην πολιτισμική πρόσληψη των ερειπίων και μάλιστα, σύμφωνα με τον Georg Simmel (1919), τα ερείπια αντιπροσωπεύουν τη σύνθεση μεταξύ της φύσης (εννοούμενης

κυρίως ως καταστροφικής δύναμης) και του πολιτισμού, ενώ «η γοητεία των ερείπων οφείλεται σε τελευταία ανάλυση στο γεγονός ότι ένα ανθρώπινο έργο μπορεί να γίνει αντιληπτό ως προϊόν της φύσης». Τα ερείπια εντούτοις μας λένε, επίσης, ό,τι τα πράγματα της φύσης δεν μπορούν να αποκαλύψουν: μας θυμίζουν τους αρχαίους δημιουργούς και τους χρήστες τους, αλλά και αυτούς που παραμέλησαν, ληλάτησαν, κατέστρεψαν τα αρχαία κτίρια. Το ίδιο το γεγονός ότι μερικά από αυτά διατηρήθηκαν, αναστηλώθηκαν, έγιναν αντικείμενο επίσκεψης καθεαυτά ως ερείπια, μας θυμίζει, τέλος, εκείνους που (μέχρι σήμερα) προσπάθησαν και προσπαθούν να δώσουν ένα νόημα στο παρόν, στα διαμελισμένα ίχνη του παρελθόντος. Με αυτήν την έννοια, η παράδοση της δυτικής Ευρώπης διαχωρίζεται ακόμη και από τη βυζαντινή: στην αυτοκρατορία της Ανατολής υπήρξαν βεβαίως ερείπια που μερικές φορές (σπάνια, ωστόσο) μνημονεύτηκαν στα κείμενα, τα οποία όμως ποτέ δεν απεικονίστηκαν στην τέχνη. Επειδή αυτοί που εμείς ονομάζουμε Βυζαντινούς αυτοαποκαλούνταν *Ρωμαίοι* (Ρωμιοί) και πολύ σωστά αυτοπροσδιορίζονταν ως οι νόμιμοι συνεχιστές της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η αίσθηση που είχαν της απόλυτης και αδιαφιλονίκητης συνέχειας στέρησε από τα ερείπια εκείνο το πάθος και εκείνη την ένταση του αισθήματος που βρίσκουμε στη Δύση, ενώ τα ερείπια δεν έγιναν σχεδόν ποτέ αποδεκτά ως σύμβολο μιας περιόδου μετάβασης, ούτε ακόμη και μετά τις δύο πτώσεις της Κωνσταντινούπολης (την εισβολή των Σταυροφόρων το 1204 και την κατάληψη από τους Τούρκους το 1453). [...]

Απ' ό,τι φαίνεται, λοιπόν, η αίσθηση των ερειπίων (ή, για να το διατυπώσουμε διαφορετικά, μια ολοκληρωμένη συζήτηση για τα ερείπια), συνιστά ιδιαιτερότητα του δυτικού πολιτισμού. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι η ιδιαιτερότητα αυτή συνδέεται όχι τόσο με την ίδια την πτώση μιας αυτοκρατορίας, όσο με την ιδιότυπη ισορροπία μεταξύ συνέχειας και ασυνέχειας που ακολούθησε την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, και η οποία ενσαρκώνεται στον μέγιστο βαθμό ακριβώς στα ερείπια (ως παρουσία και ως απουσία), ενώ εκτείνεται και στις γλώσσες, στις χειρονομίες, στους θεσμούς, σε χίλια ίχνη του κλασικού

πολιτισμού που μας ορίζουν και μας χαρακτηρίζουν, συχνά χωρίς να το αντιλαμβανόμαστε. Αυτή η εξήγηση ίσως ισχύει και για την περιοδική αναγέννηση του “κλασικού” ως μιας τελείως ιδιότυπης “ρυθμικής μορφής” της ευρωπαϊκής πολιτισμικής ιστορίας, αν είναι αλήθεια ότι αυτή είναι η άλλη όψη του ίδιου νομίσματος: επειδή οι αναγεννήσεις άντλησαν τροφή πάντα από τα θραύσματα του παρελθόντος, από τα ερείπια, μονίμως στο μεταίχμιο μεταξύ θανάτου και ζωής. Σε άλλους πολιτισμούς κυριαρχεί το πάθος της παράδοσης σε αυτούς που είναι φορείς της• στον δικό μας, κυριαρχεί το πάθος των ερειπίων, το πάθος μιας ρήξης αναπόφευκτης που είναι αναγκαίο να θεραπευτεί: με την αναγέννηση, τελικά, που αποτελεί συνθήκη αναντικατάστατη της παράδοσης και της μνήμης.